

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan*

Anadolu'nun Kültürel Mirasını Koruma ve Geleceğe Aktarma Sorumluluğu

**30 Mayıs 1943'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İngiliz Erkek Lisesi ve ardından Robert Kolej'de 1963 yılında tamamladı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü'nde yükseköğrenimine başladı. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "fahri asistan" olarak çalışmaya başladı ve bütün akademik yaşamını İstanbul Üniversitesi'nde geçirdi. 1994 yılında profesörlüğe yükselen Özdoğan, 2000 yılında Prehistorya Anabilim Dalı başkanlığını üstlendi, 2010 yılında da emekli oldu. Özdoğan, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesi (2002-2011), Bilim Akademisi (2011), Amerika Birleşik Devletleri Bilim Akademisi (NAS) yabancı asli üyesi (2005), Amerika Arkeoloji Enstitüsü (AIA), Alman Arkeoloji Enstitüleri (DAI) üyesidir.*

“Bize emanet edilenler nelerdir? Bu toprakta geçmiş olan, bir değer niteliği olan, yani geçmişten geleceğe aktarılması gerekli olan, günümüzün inşasına da katkıda bulunmuş olan değerlerdir. Bunlar, Efes’teki büyük bir ören yeri de olabilir, herhangi bir bölgedeki bir yadır da olabilir. Ya da o bölgede geçmiş bir olayın izleri de olabilir. Bunların en azından belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması lazım. Ama bugünün bakış açısını, bugünün sorunlarını geçmişe taşımamak lazım. Geçmiş politikize etmemek lazım. Bilim kimsenin tekeline değildir. Geçmişin kimsenin tekeline olmadığını, bilginin tek elde toplanmasının yanlış olduğunu düşünmeniz lazım. İnsanlığın ortak bilgisi olduğunu düşünüp, o temelin üzerine kurulan işbirlikleri, sen-ben değil, bilgiye yönelik olan işbirlikleri kurulmalı.”

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan

The Responsibility to Preserve and Transmit Anatolia’s Cultural Heritage

“What has been entrusted to us? These are the intrinsic values rooted in this land that must be passed down from the past to the future, as they have shaped our present. They could be a major archaeological site, such as Ephesus, or a shrine in any region. They could also be traces of past events in the region. At the very least, they must be documented and passed on to future generations. However, we must not impose our current perspective or problems onto the past. We must not politicise the past. Science is not the monopoly of any single person. Recognise that the past belongs to no one, and that concentrating knowledge in one person is wrong. We must view it as humanity’s shared knowledge and establish collaborations based on knowledge itself, not on ‘you and me.’”

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan, BRIQ Yayın Kurulu Üyesi Dr. Hande Günözü'nün sorularını yanıtladı.

Kültürel miras deyince ne anlamalıyız? Kültürel mirasın bizim için anlamı ve önemi nedir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Şimdi tabii bu çok geniş bir soru. Kültürel miras deyince kimin kültürel mirası? Miras deyince, geleceğe aktarmamız gereken veya gelecek kuşaklara aktarmak üzere bize emanet edilen bir değer diye düşünmeliyiz. Kültürel, benim kendimle ilgili, bulunduğum, yaşadığım çevre ve ortamları da ilgili şeyler olabilir. Daha genel olabilir. Bugüne gelmemizi sağlayan, bize geçmişin bıraktığı, bugünü şekillendirmesini sağlayan her şey bence kültürün parçasıdır. Bu, yaşadığım bölgedeki bir anıt olabilir, Ayasofya da olabilir, Sultanahmet Camii de olabilir. Ama yaşadığım sokağın benim çocukluğumdan beri birikimi de olabilir. Ailenin geçmişi de olabilir. Bizden sonraki kuşağın anlamasını, öğrenmesini, aktarılmasının onlara da bir şey katacağı değerler olarak düşünüyorum.

Kendi ülkemizin sınırları yakın zamanda çizilmiş bir sınırdır. O yüzden bugünkü politik görüşle, bugünkü politik anlayışla bugünkü sorunları geçmişe taşımamak lazım. Kimin geçmişi diye sorduğunuz zaman, bu toprakların geçmişidir. Bu topraklarda bize emanet edilenlerdir. Bize emanet edilenler nelerdir? Bu toprakta geçmişi olan, bir değer niteliği olan, yani geçmişten geleceğe aktarılması gerekli olan, günümüzün inşasına da katkıda bulunmuş olan değerlerdir. Bunlar, Efes'teki büyük bir ören yeri de olabilir, herhangi bir bölgedeki bir yapı da olabilir. Ya da o bölgede geçmiş bir olayın izleri de olabilir. Bunların en azından belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması lazım. Ama bugünün bakış açısını, bugünün sorunlarını geçmişe taşımamak lazım. Geçmişi politize etmemek lazım.

Belgeleme Süreçlerinde Dikkat Edilmesi Gerekenler

Bir korumacı olarak buradan şu soruya geçmek isterim, taşınabilir kültür varlıkları özelinde soracağım. Taşınmaz kültür varlıkları göz önünde olduğu için belgeleme çalışmaları kapsamlı ilerleyebiliyor. Sizce taşınabilir kültür varlıklarının envanteri, kayıt altına alma siteleri ve belgeleme çalışmaları günümüzde yeterli midir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Bütün bunlar zamanla gelişen şeylerdir. Benden evvelki kuşağın belgeleme anlayışı, belgeleme olanakları, benim ilk öğrencilik yıllarımdaki süreç ve bugün arasında çok fark var. Neyi nasıl belgeleyeceğimizin fiilen uygulaması da zamanla gelişen bir şeydir. Bu kavram ilk ortaya çıktığı zaman sadece büyük anıt yapıları, çok çekiciliği olan görsel güzelliği, görsel albenisi olanların belgelemesi gibi bir yaklaşım vardı. Diğerlerinin hiç lafı bile olmuyordu. O zaman fotoğraf makinesi yokken bile sadece basit bir çiziminin anlatılması yeterli belgeleme sayılıyordu. Zaman içinde giderek bunların coğrafi kodları vs. gibi daha farklı belgelenmeler oluştu. Günümüzde belgelemenin sonsuz bir çeşitlenmesi var. Hangisinin doğru olduğuna, hangisinin yanlış olduğuna karar vermek de o kadar kolay değil. Çünkü yöntemler de değişiyor, kullandığımız araçlar da değişiyor.

Bir de "bulut" var. Her şeyi buluta yüklüyorlar, "yukarıda". Buluttaki veriler de her zaman gayet kolaylıkla silinebilir veya birinin işine gelmediği için politik olarak yok edilebilir. Onun için kalıcı biçimde

belgelenmesi gerekir. Gelecek kuşakların anlayabileceği bir formata gelmesi, “niye önemliydi, niye bunu sakladık, niye buna Kültürel Miras dedik”, sırf güzel olduğu için değil, sırf birisinin çok ustalıkla yaptığı için değil, onun taşıdığı anlamı belirterek belgelenmesi gerekir.

Kazılarda eskiden çizerdik, fotoğrafın yanında çizim yapılırdı. Arazide yapardık. Onu yaptığınız zaman bir duvarın örgüsünü de diğer köşelerin bağlantısını da görerek, yani düşünerek çizersiniz. Sizin bilgi birikiminiz de devreye girerdi. Şu anda doğrudan doğruya fotoğrafçılara bir çekim, bir tarama yapıyorlar. Çok şık, çok güzel gözüküyor ama o görerek, düşünerek arazide çizilen resmin bilgisini vermiyor.

Ama başka açıdan baktığımız zaman, eskiden düşünmediğimiz kadar geçmişi daha renkli görmeye

başladık. Benim öğrencilik yıllarımda seçilmiş nesnelere dayalı bir geçmiş varken, şimdi seçilmemişlerin içinde olduğu başka bir tablo ortaya çıkıyor. Onun da bence değerini bilmek lazım. Örneğin, bir sosyoloğun gözünden bakın, bugün yaşadığımız kenti belgeleyeceksiniz. Sizin belgelemeniz sizin kafanızdaki sorulara bağlıdır. Her şeyi belgeleyemezsiniz. Yani neyi sorarsanız, onun karşılığını alırsınız. Geçmişe ilişkin araştırma da aynı şeydir, biz geçmişe sordumuz sorunun yanıtını alırız. Sorduğumuz soru da bizim o zamandaki bakış açımızla bağlantılıdır. Yani “ben her şeyi belgeledim, her şeyi biliyorum” diyemezsiniz. Bu mümkün değil.

Başka bir faktör daha var, o da bürokrasidir. Bir uluslararası anlayış vardır. Kendi ülkenizde bulunduğunuz bölgedeki kurallar vardır. Bütün bunların hepsinin kendine göre bir yaklaşımı vardır.

Türkiye'nin Çorum ili yakınlarındaki Orta Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Alacahöyük'teki Sfenksli Kapı (Fotoğraf: Turkish Museums, 2026).

Maddi Menfaat İçin Bilgiyi Tekelinde Tutanlar

Medeniyetlerin kuşaklar boyunca somut taşıyıcısı olarak nitelenebilecek olan eserlerin ait olduğu yerlerden alınması, başka yerlere taşınması ne gibi sonuçlara yol açtı?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: İki türlü durumu birbirinden ayırmak lazım. Bunlardan bir tanesi, bundan maddi menfaat elde ederek yapılan işler vardır. Onu bir kenara bırakalım. Geleneksel bakış açısında inanılır, kanıt aranmaz. Yani söylencelere dayalı bir geçmişiniz vardır, ona inanırsınız ve onun kanıtlarını aramazsınız. Kanıt aramaya başladığınızda “doğru mudur” ya da “böyle midir” diye sorduğunuz başka bir yaklaşım gerekir. İnanılır geçmişin, tanımlı geçmişin yerine soru sormayı esas alan aydınlanma çağını yaşayan dünyadaki 13-14 ülkedir. Onların sorduğu soruların yanıtları arkeoloji bilimini bugüne kadar getirmiştir. Eğer arkeolojinin tarihini incellersiniz, ilk defa Mezopotamya’dan bir Asur eserinin Batı’ya gelmesi şaşkınlık ve heyecan yaratmıştır. Çünkü öyle bir şey hiç beklenmediği bir yerden geliyor. Ve dünyada da ona sahip olan yok. Eğer Batılılar onları yapmasaydı, zaten bugün o kültürleri bilmiyorduk. Hatta yok bile olmuşlardı. Aynı şey Mısır uygarlığı için de geçerli. Mısır’daki ilk Napolyon seferlerinden başlayan yahut Amerika’da bulunanlar, kimsenin beklemediği yerde çıkarlar... O sıralarda, zaten onlar bulduklarını kanıtlayabilmek ve heyecan yaratmak için kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Sırf arkeolojik eser toplamıyorlar. Buldukları fosili de değişik hayvanı da bitkiyi de yanlarında götürüyorlar. Bunu çalma diye nitelemek doğru değil; onlar geçmişin mimari belgeleri, taşlarıdır. Son yıllarda, bunların önemli bir bölümünün buldukları ülkelere geri götürülmesi yönünde bir süreç var. Ama bunun yanı sıra, o sırada dünyayı soyarak, sırf maddi menfaat kazanmak için yahut koleksiyonerlik ile gelen hırsızlıklar var. Yani bilime katkı değil, bilgiyi kendi menfaatine elinde tutan ya da yok edenler

vardır. O ikisini ayırmak lazım bir kere.

Bilim insanları olarak geçmişi öğrenmek zorundayız. Geçmişi öğrenmek için elimizde somut veri lazım. Örneğin, Amerika’nın A eyaletindeki A mezarı bir kalıntı. Bugün orada yaşayan Kızılderililer mi? Yoksa 15 bin sene o Kızılderililer başka bir yerde miydi? Onun malı mıdır? O iskelet şu anda oradakinin malı değildir. Artık insanlığın ortak malıdır.

Türkiye örneğini ele alalım. Atatürk’ün yaptığı en önemli katkılardan, “Bu topraklarda yaşamış olan bütün kültürlerin eserleri, kim olursa olsun, bize bırakılmış mirastır” diyor. Toprağa bağlı bir kültür getiriyor. İster Afrika’da olsun ister Doğu Asya’da olsun ister bizim bölgemizde olsun ister Avrupada olsun, yaşadığımız toprakların geçmişi insanlığın ortak kültürel mirasıdır.

Benim öğrencilik yıllarımda, 1960’larda İngiltere’den Çin’e kadar bilim insanlarının, Paleolitik’ten Orta Çağ’a kadar her konuda bilgileri vardı, bakış açıları vardı. Küresel ölçekte dünyanın geçmişine, ana hat çizgilerine bakabiliyorlardı. Bugün 200 kusun ülkede arkeoloji var. Herkes kendi ülkesinin bir parçasına, detayına yoğunlaşıyor. A ülkesine bakıyorsunuz. Oradaki en büyük bilim insanı kendi ülkesinin sadece kuzeydoğu köşesindeki A dönemine bakıyor. Gerisine ait hiçbir fikri yok. Şimdi bu olayı da amacından saptırıyor. Çünkü geçmişin bütün haline bakarken, parçalanmış, birbirine bağlanmayan geçmişler ortaya çıkmaya başladı.

İnsanlığın Ortak Mirası Göbeklitepe

Göbeklitepe’yi sormazsak olmaz hocam. Çok popüler. Önemli de... Aslında o bölge genel olarak çok önemli ama Göbeklitepe bayağı bir popüler oldu son zamanlarda.

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Olağanüstü bir şey var orada, o kültürde. Çok iyi korunmuşlar. Neden çok iyi korunmuşlar? Hiçbir yerde hiçbir dö-

nemde rastlamadığımız kadar iyi korunmuşlar. Birincisi, o dönemde gömülmüşler. İkincisi, bunların hepsi tarıma uygun olmayan arazi. Kalker platosunda hepsi. Avcılığa uygun yerler. Tarıma geçtikleri anda terk edip gidiyorlar. Üzerine bir daha yerleşme gelmediği için, 8000-7500 yılları arasında olduğu gibi fosilleşmiş korunuyor.

Göbeklitepe nasıl meşhur oldu? Göbeklitepe’de ilk yüzey araştırmasının başlaması 1963. Sonra Klaus Schmidt. 1990’larda... İlk başta hiç kimse ilgilenmedi. Ama ilk sezonda her şey vardı. T biçimli taşlar da vardı, heykeller de vardı. O kültürün ilk izleri 1964’teki Çayönü kazısında da vardı. Hiç kimsenin bugünkü kadar dikkatini çekmedi. Ne zaman ilgi çekti? National Geographic kapak resmi yaptıktan sonra... Ankara’dakiler de, halkımız da, orada yaşayan köylüler de heyecanlandılar. Ve Göbeklitepe olayı patladı. National Geographic’in popülerleştirilmesi olmasaydı, ne Göbeklitepe’yi kazacak parayı kimse veriyordu, ne de Avrupa’da kimse ilgileniyordu. Korunması için hiçbir çaba gösterilmiyordu. Ankara’daki bürokrasinin hiç umurunda bile değildi. Hatta bazıları “nasıl durdururuz” diye bakıyordu. O sırada oradaki Adnan Mısır gibi çok olağanüstü bir müze müdürünün gayretiyle kazı izni alınabilmişti.

Buranın korunması Türkiye’nin sorumluluğundadır. Ama tüm insanlığın ortak mirasıdır. Gerek tarıma geçildikten sonra, gerek köy yaşantısında, gerek kentleşme sürecinde, gerek imparatorlukların, devletlerin çıkışında, miras hukuklarından başlayarak hepsinin temellerinin atıldığı bir olayı veriyor. Onun için günümüz uygarlığının gerçekten temel taşı diye bakmak lazım. Bir tek Göbeklitepe değil, o kültür bölgesinin tamamı için diyorum.

Bunun korunması ve o bilginin ortaya çıkarılması ve bunun bilime ve insanlığa kazandırılması gibi iki sorumluluk vardır. Bu uluslararası düzeyde gidiyor. Giderek katılan ülkelerin sayısı da artıyor. Ve farklı bilim dallarından uzmanlar da katılıyor. Mevcut projede bence olay doğru kurulmuş vaziyette. Şu anda sadece Taştepelerle sınırlı gidiyor. Yani Urfa’nın çevresindekilerle ama aslında o kültür çevresi

bütün Fırat-Dicle Havzası’nı kapsar. Disiplinler arası uzmanların bir araya geldiği, bilgiyi paylaştığı ve yeni yöntemleri birlikte tartışarak geliştirdiği bir akademiye dönüşmesi lazım.

Uluslararası Bilgi Paylaşılmalı

Kültürel mirasın korunması için gelişen dünya ülkeleri arasında nasıl bir işbirliği kurulabilir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: En güzel örneği, Şanlıurfa’daki gibi. Bilim kimsenin tekelinde değildir. Geçmişin kimsenin tekelinde olmadığını, bilginin tek elde toplanmasının yanlış olduğunu düşünmeniz lazım. Bilgi, bilimindir. Uluslararası disiplinler arası, bilim insanlarının birbirine anlatabileceği o kadar çok yapacak iş var ki... Kimsenin kıskanmasına da gerek yok. Bir de mesela şu hastalık vardır. Arkeologlarda genellikle var. Kazdığını çıkarıp yayınlıncaya kadar kimseye göstermez. Oysa, ben kazımdan çıkan şeyi tekelimde alamam. Benim yorumum benim tekelimdedir. Ben bundan 8 bin sene evvel bir ustanın yaptığını kimseden saklamam. Ayasofya orada duruyor, bakıp sen yeni bir kitap yazamaz mısın? Yazarsın. Benden daha iyi yorumlayan biri varsa yazsın. Ben kazımda çıkan her şeyi herkesle paylaşmışımdır. İnsanlığın ortak bilgisi olduğunu düşünüp, o temelin üzerine kurulan işbirlikleri, sen-ben değil, bilgiye yönelik olan işbirlikleri kurulmalı. Şu anda dünyadaki birçok entüman ve geliştirici birçok yeni yöntem var. Hayal edemeyeceğim yöntemler çıkıyor ortaya.

Şu anda çok iyi giden şeyler var. Örneğin Şanghay Arkeoloji Forumu. Gördüğüm kadarıyla dünyadaki en doğru fikirlerin geliştiği en iyi forumlardan biridir. 2 yılda bir yapılıyordu. İçindeyim. Her yıl aşağı yukarı 40 ülkeden katılım oluyor; 150 kişi kadar. Bir ara Avrupa Arkeologlar Birliği bunu yapıyordu. Sonra biraz daha politize olmaya başladı. Bunlara katılmak ve bilgiyi paylaşmak gerekir. Bilgi bize ait değil. Bilgi geçmişten gelen bir mirastır. Paylaşılması ve kullanılması gerekir. 🌸